

УДК 159.923.31: 81'23
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.28>

Д. М. Туркова

кандидат психологічних наук,
докторант кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

МОВНА СВІДОМІСТЬ ТІЛЕСНОГО Я

У статті аналізується мова як джерело додаткової інформації про психічну реальність особистості. Згадуються відомі для наукової спільноти підходи щодо аналізу мовних конструктів, серед яких – феноменологічний підхід, структурний психоаналіз, нейролінгвістичне програмування. Згадується феноменологічна психологія, завдання якої, на думку Е. Гусерля, полягає в систематичному вивченні типів і форм інтенційних переживань, а також у редуції їх структур до первинних інтенцій і таким чином у вивченні природи психічного, а також досягненні душевного життя. Основним методом збору даних було використано тестування за методикою «Вербалізація тілесного Я» Т.Б. Хомуленко, що вивчає психосоматичну компетентність. За визначенням автора методики, психосоматична компетентність (ПСК) – це система здатностей когнітивного компонента тілесного Я, що пов'язана із прийняттям свого тіла як складника цілісного організму та зумовлює можливість ефекту саморегуляції, заснованого на досвіді застосування внутрішнього діалогу з тілесним Я. Онтогенез розвитку тілесного Я відповідає стадіям розвитку психіки, а сукупність розвинутої когнітивного й емоційно-ціннісного компонентів тілесного Я утворюють відповідний рівень психосоматичної компетентності особистості. За допомогою кластерного аналізу виявлено основні мовні конструкти, що описують тілесне Я членів родини. У статті подаються структури ставлень до власного тіла членів родини. Також подається якісний аналіз висловлювань членів родини про своє тіло. Виявлено, що структура ставлень батька, матері й дитини-підлітка відрізняються за емоційним забарвленням. Більш гармонійним виявилось ставлення підлітків, переважно дівчат. Наявність емоційної травми у розумінні тілесного Я виявлено у матерів. Для батька виявилось характерним переживати усвідомлення згадання тілесності. У роботі ми виходимо з позиції, що мовлення пов'язане з мисленням, а мислення своєю чергою відбиває певну картину світу людини, її психічну діяльність, що відображається назовні у мовних конструкціях, що підлягають тлумаченню й інтерпретації зі сторони психолога.

Ключові слова: мовна свідомість, вербально-змістовий конструкт свідомості тілесного Я, психосоматична компетентність, тілесне Я, вербалізація тілесного Я.

Постановка проблеми. Проблема вивчення інтерпретації та застосування нарративної парадигми не є новою для психологічної теорії й практики (Н.Є. Афанасьєва, П.В. Жебелева, Р.А. Мороз, І.В. Папуша, С.П. Тищенко, М. Уайт, Р. Харре, Н.В. Чепелева, О.М. Шиловська, Т.М. Ширяєва). Проте виникають ситуації, коли інформативнішим джерелом інформації про іншу особистість є не розгорнута розповідь (чи сповідь), а набір речень на задану тему. На нашу думку, коли виникає необхідність різними способами описати одне й те саме явище, це уможливує отримати додаткову якісну інформацію про людину. Нас зацікавило застосувати таку практику до розуміння тілесного Я особистості, яке не настільки перебуває на свідомому рівні, просто Я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фокус уваги нарративного підходу зосереджено на реальності, що конструюється у взаємодії між людьми, на відміну від об'єктивного існування (Н.Є. Афанасьєва), це взаємозв'язок уявлень людини про себе у контексті зовнішніх та внутрішніх чинників (М. Уайт) і, як наслідок, виникає модальна наратологія, що використовує ідеї модальної логіки до теорії оповідання (нарації) (В.П. Руднев).

Розшифрування тексту відбувається шляхом поетапного розуміння значення слів (знаків) та мовних конструкцій (Т.М. Ширяєва) за рахунок використання феноменологічного типу дискурс-аналізу, який передбачає інтерпретацію досвіду функціонування власного «Я» особистості у сфері її внутрішнього світу, відображеного в автобіографічних нарративах, тобто розкриття картини внутрішньої суб'єктивної реальності, а саме того, що людина пізнає, розуміє, «відкриває» стосовно самої себе, як переживає радощі і горе, чого прагне у житті, що є об'єктом її вольових зусиль і мотивації вчинків та ін. (С.П. Тищенко).

На нашу думку, використання такого бачення до вивчення тілесного Я особистості уможливить виявити певні уточнення щодо сприймання індивідом власної тілесності.

Тому метою цієї публікації є вивчення й подальше виділення мовних категорій, що використовуються членами сім'ї для опису власного тіла.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи праці Е. Гусерля, П. Прехтль [8] відзначає, що аналіз мовлення як підхід до феноменологічної перспективи він вбачав у роздумах, що стосувалися

самої мови. Будь-яке судження чи пізнання формулюється як вислів. Е. Гусерль доводив, що мовні знаки пов'язані з конкретною роботою мислення або як він його називав «психічним переживанням». Також філософ звертав увагу на ставлення: ту обставину, що за допомогою значення я ставлюсь до чогось предметного, він називав «інтенцією значення». У ній знаходить своє відображення й інтенційний характер свідомості. Інтенційний аналіз досвіду та персонального навколишнього світу призводить до трансцендентальної суб'єктивності, а трансцендентальне Я як суб'єктивного полюсу інтенційних переживань свідомості. Тим самим воно утворює Я-образний принцип єдності, який стосовно різних актів свідомості зберігається ідентичним. Таке «чисте Я» є єднальним пунктом. Він описує трансцендентальне Я також і в його інтенційній функції: як «увагу», «спрямованість на», «зайнятність з», «оцінювання». Метафорично Гусерль характеризує його як промінь, що направляє, витікаючи від Я. Тут воно функціонує як Я-центр.

Е. Гусерль вбачав [2] у феноменологічній психології зручну сходинку для переходу до філософії, позаяк вона знаходиться ближче до буденної установки, ніж трансцендентальна феноменологія. Феноменологічна психологія отримує своє іменування від «феноменів», з психологічним аспектом яких вона має справу; слово «інтенційний» запозичене у схоластики, щоби позначити істотно співвідносний характер феноменів. На думку Е. Гусерля, всяка свідомість «інтенційна». Е. Гусерль каже, що феноменологічна психологія включає вивчення досвіду власного «Я» і на його основі досвіду інших Я, а також досвіду співтовариства. Як люди, існуючі у світі психічно і тілесно, ми суть «явища» для самих себе, частина того, що «ми» конституювали, частки значень, створених «нами».

Як зазначає Н.Ф. Каліна [4], інтерес до мовних детермінант як предмета аналізу виник у лінгвістичній філософії, основним виразом якої був: «мова – це домівка буття». Такий філософський напрям послугував виникненню структуралізму, вершиною якого став психоаналіз Ж. Лакана. «Несвідоме структуроване, як мова», – Ж. Лакан [5]. У цьому контексті Н.Ф. Каліна [4] виділяє завданням психоаналітика допомогу пацієнтові в мовному опрацюванні душевного досвіду, підключити його до Символічного порядку, в якому невимовне – Реальне (несвідоме, щось усередині суб'єкта) може виражатися не тільки в симптомах неврозу або фантазмах (витворах фантазії) раннього дитинства, а й зазнати мовної реалізації і стати зрозумілим Уявному (свідомому Я). Тріада «Реальне–Уявне–Символічне», яка приблизно відповідає фрейдівським «Ід–Его–Супер-Его», є основною системою понять структурного психоаналізу.

На думку О.Р. Лурія [6, с. 154–155], під час структурного аналізу мови не є суттєвим частота повторення того чи іншого слова, адже кожне речення має цілісну будову, що відрізняється відомою єдністю (coherence) і саме ця змістова єдність, а не механічне співпадіння за принципом найбільшої вірогідності появи слів, покладена в основу породження виразу. Автор наполягає на важливості поставити питання: чи походить вислів зі звичної думки або задуму, котрі лишень потім перетворюються на систему слів, що утворюють фразу.

Фактично про те саме говорять Д. О'Коннор, Д. Сеймор [7]: «наша свідомість обмежена і не може побачити цикл комунікації в цілому, нам доступні лише невеликі її частини. Зміст і контекст комунікації об'єднуються, щоб скласти значення. Контекст – це загальна ситуація, навколишня система в цілому». Яке значення несе окремий шматок мозаїки? Сам по собі ніякого, наголошують автори, воно залежить від того, де він розташований на картинці в цілому, куди він встановлюється і які зв'язки має з іншими шматками. Автори говорять про два основні способи розуміння досвіду і подій. Ви можете зосередитися на змісті інформації. Що це за шматок «мозаїки»? Як він називається? На що він схожий? Чим він схожий на інші шматки? Проникнення в глибину вимагає іншого розгляду: у взаємодіях або в контексті. Що означає цей шматок? Яким чином він пов'язаний з іншими? У якому місці він вбудовується в систему?

Наш внутрішній світ переконань, думок, репрезентативних систем і субмодальностей також утворює систему. Зміна однієї частини може мати велику дію і генерувати зміни в інших частинах системи. Таким чином, автори підсумовують, що комунікація – це взаємини, а не односторонній рух інформації. Урівноваженість і взаємини між частинами нашого розуму будуть дзеркалом урівноваженості і взаємин, які у нас склалися із зовнішнім світом.

Корифей у галузі лінгвістики професор Масачусетського технологічного інституту Н. Хомський [9, с. 39–40], досліджуючи проблему мови і мислення, пропонує розуміння, що коли речення реалізується у фізичний сигнал, у мисленні утворюється система суджень, що висловлює зміст речення; цей фізичний сигнал і система суджень пов'язуються певними формальними операціями, котрі він називає граматичними трансформаціями. Знання мови, на думку Н. Хомського, включає здатність приписувати глибинні і поверхневі структури нескінченній множині речень, співвідносити ці структури відповідним чином і приписувати семантичну інтерпретацію та фонетичну інтерпретацію парам глибинних і поверхневих структур.

З цього приводу О.Р. Лурія [6, с. 157] говорить, що одна і та ж думка може бути виражена багатьма різними реченнями, проте трапляються випадки, коли одне і те ж речення має різне значення. Фраза «Чоловікові зраджувати не можна» також має подвійне значення, і в одному випадку означає, що «чоловікові не слід зраджувати дружині», а в іншому – що «дружина не має зраджувати чоловікові».

У цьому зв'язку варто згадати про лінгвістичний аспект НЛП. НЛП – це мислення в термінах систем, кажуть Д. О'Конор та Д. Сеймор [7].

За визначенням Р. Ділтса [3]: нейролінгвістичне програмування (НЛП) займається проблемою впливу, який робить мова на програмування психічних процесів і інших функцій нервової системи, а також вивчає, яким чином психічні процеси і нервова система формують нашу мову і мовні шаблони і знаходять у них відображення. Суттю нейролінгвістичного програмування є те, що функціонування нервової системи («нейро-») тісно пов'язане з мовними здібностями («лінгвістичне»). Стратегії («програми»), за допомогою яких ми організуємо і направляємо нашу поведінку, складаються з нервових і мовних патернів.

Р. Бендлер та Д. Гріндер [1] описали три основні процеси, властиві моделюванню у людей: генералізацію, упушення і спотворення – три способи, за допомогою яких досягається відмінність створюваної нами моделі від реальності. Усі ці процеси, на думку авторів, повною мірою застосовані і до мовних репрезентацій. З цієї точки зору значна частина роботи, виконаної трансформаціоністами, полягає у виявленні і чіткому описі того, яким чином ці три універсалиї репрезентування, або представлення, реалізуються в мовних системах.

Таким чином, аналіз мови є предметом розгляду як лінгвістів, так і філософів і психологів. Ми виходимо з позиції, що мовлення пов'язане з мисленням, а мислення своєю чергою відбиває певну картину світу людини, її психічну діяльність, що відображається назовні у мовних конструкціях, що підлягають тлумаченню й інтерпретації зі сторони психолога.

Беззаперечним є факт взаємозв'язку психічного і психологічного у контексті психосоматики, й мова у такому розумінні є інструментом збору інформації про зв'язок особистості з власною тілесністю на ментальному, психологічному рівні.

Задля реалізації мети нашого дослідження для збору діагностичного матеріалу нами було використано методику незакінчених речень «Вербалізація тілесного Я» (Т.Б. Хомуленко [10, с. 36–43]), що призначена для дослідження психосоматичної компетентності (ПСК). Досліджуваним пропонувався бланк методики з інструкцією: «Перед вами ряд незакінчених речень, які стосуються вашого

тіла. Вам слід запропонувати до 5 варіантів завершення речень, застосовуючи все, що спадає на думку». Експериментальну вибірку склали повні нуклеарні родини.

У результаті статистичного аналізу даних нами було використано агломеративний ієрархічний кластерний аналіз методом Уорда на основі евклідової дистанції з побудовою дендрограм (рис. 1–3), що відображають результати класифікації характеристик ставлення до тіла в родині шляхом їх послідовного об'єднання (агломерації) в групи; така обробка дала можливість виявити особливості структурування досліджуваних дескрипторів ставлення до тіла залежно від модальності. Всі розрахунки були виконані за допомогою програми IBM SPSS Statistics 23.0.0.0.

На рис. 1 подається структура ставлення до власного тіла батька. Як бачимо, утворилися два кластери, які можна віднести до позитивної і негативної модальностей.

Позитивні утворюють групи з турботою про здоров'я й відповідального ставлення до тіла, окремий підкластер увібрав характеристики тіла як активного, витривалого, відповідального ставлення, розуміння тіла як механізму і такого, що відповідає взаємності.

Негативний знак модальності увібрав підкластери з неоднозначним тлумаченням, як заповнена оболонка чи знемога та суто негативного відчуття в тілі, як стан втоми, що тіло не вічне й вразливе. Якісний аналіз висловлювань звернув нашу увагу на окремі вислови досліджуваних, зокрема: «роблю все, аби бути здоровим», себто турбота про здоров'я як діяльність чи стан знемоги описаний як «приємна втома». Порівнюючи структуру ставлень чоловіка і жінки (рис. 1 та рис. 2), бачимо, що у чоловіків більш розгалужена система ставлень, також якісний аналіз незавершених речень показав, що чоловіки не лише відповідально ставляться до власного тіла, а й беруть на себе відповідальність за зовнішній вигляд. Вони можуть мати неатлетичну будову і якщо нічого не роблять для зміни зовнішнього вигляду, то задоволені цим, вони говорять про необхідність щось робити, але без докорів і негативних емоцій. Зовсім інша справа у жінок. Вони можуть бути незадоволені власним тілом і плюс вони його ображають, наговорюють на нього «тихо ненавидять» й ще більше ненавидять себе за те, що нічого не роблять для виправлення ситуації.

Як бачимо з рис. 2, структура ставлень до власного тіла матері така сама, як і в батька щодо модальностей, проте негативна модальність представлена з більш інтенсивною валентністю ставлення (біль, неповага, втома). Серед описів власного тіла траплялись вислови: «втомлюється щодня», «почуття неповноти», «крик до відпочинку».

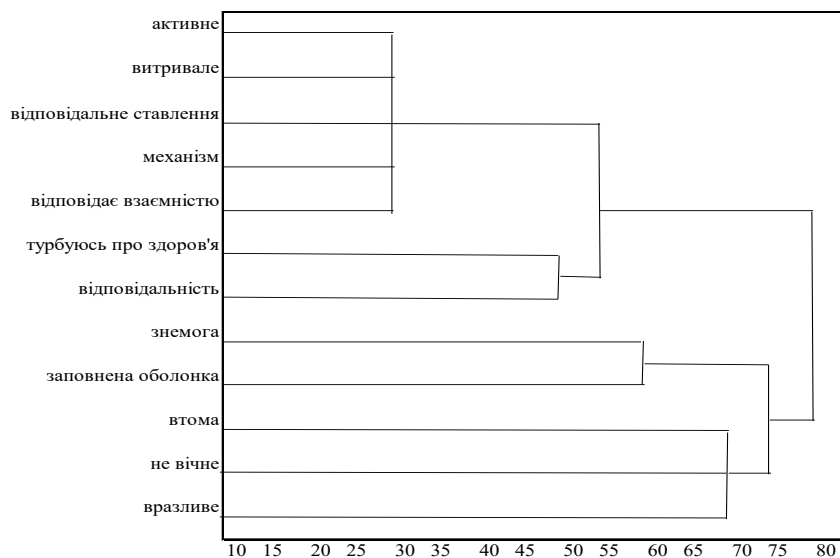

Рис. 1. Структура ставлення до власного тіла батька

Підкластери позитивної модальності схожі з батьківським, проте з'являється кластер «взаємність», який хоча і віднесений до позитивних, та перебуває на достатній відстані й межує з негативними. У жінок порівняно з чоловіками сильніше прослідковується «розрив» із власною тілесністю, ніби свідомість про тіло сама по собі, саме тіло – саме по собі.

Діти-підлітки, на відміну від батьків, давали більш розгорнуті описи й утворили більше незакінчених речень. І саме дівчата демонстрували єдність з тілом, що було складно зустріти у їхніх матерів. Наприклад, позитивне ставлення до тіла зумовлене конкретними діями «наслідок заняття спортом» або «тіло – це невід'ємна частина мене». Серед негативних модальностей:

«тіло – це те, що потрібно змінювати», «треба худнути», «мое тіло як у дорослої жінки – мені не подобається це», «не слідкую за харчуванням», «інструмент для життя, для задоволення потреб». Розглядаючи структуру ставлення на рис. 3, бачимо виникнення нових категорій, як: любов, друг, свобода, повага.

Єдність з тілесністю у підлітковому віці значно гармонійніша, ніж у батьків, зокрема матері. Як виявилось з якісного аналізу незакінчених речень, чоловіки більше уваги приділяють зовнішності, і якщо вони це роблять, то є результатом, яким вони задоволені. Жінки стереотипно ніби більше переймаються зовнішністю, але виявилось, що думки про власне тіло вони витісняють, їм було важче сформулювати ставлення до тіла, їм було важче

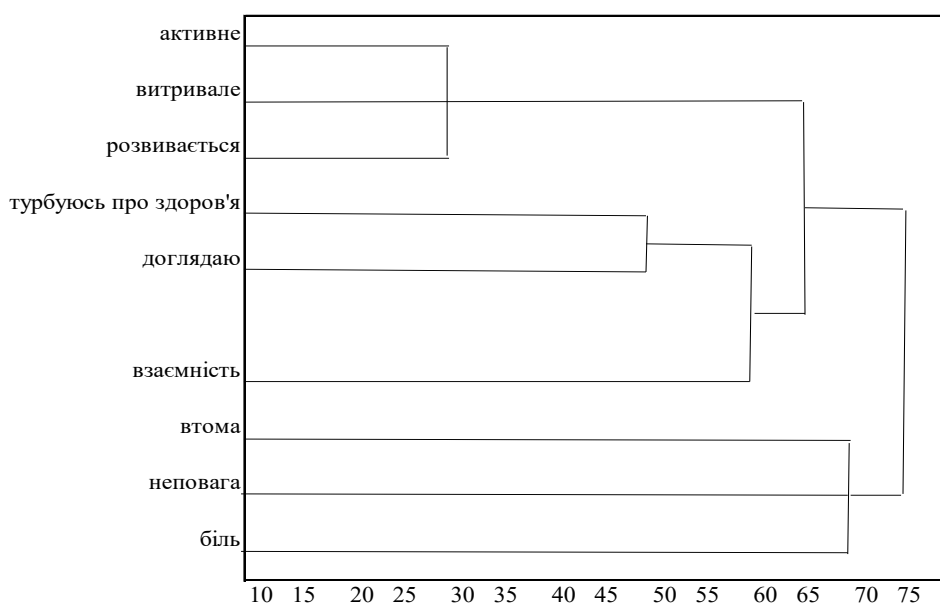

Рис. 2. Структура ставлення до власного тіла матері

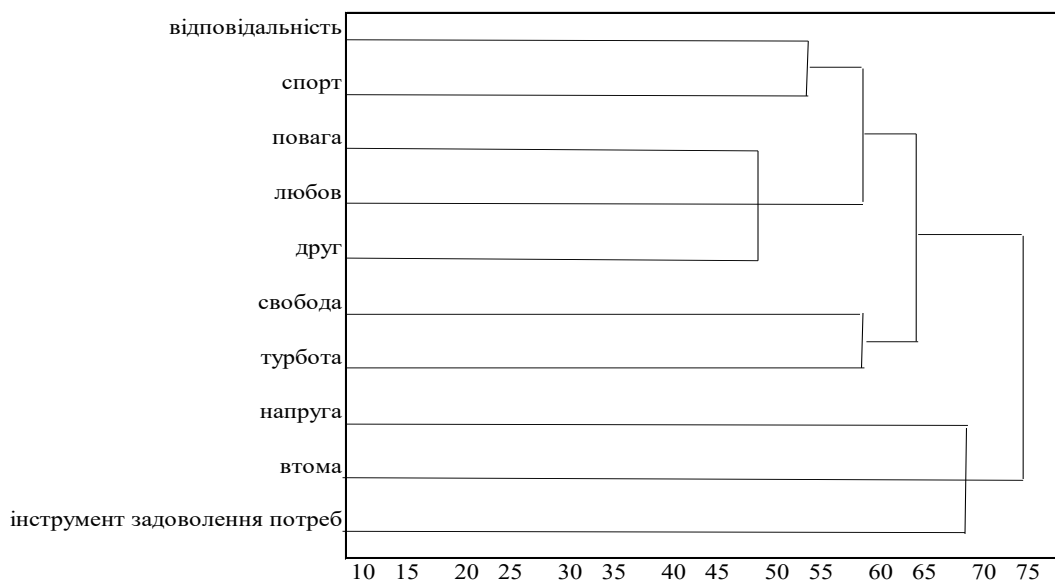

Рис. 3. Структура ставлення до власного тіла дитини (підлітка)

усвідомити його наявність навіть з метою діагностичного дослідження.

Нами було виявлено емоційне вогнище нерішених проблем, пов'язаних з тілесністю, переважно травмою, пов'язаною з періодом вагітності і пологамі. У чоловіків зміщений акцент на усвідомлення процесу старіння, що тіло виснажується і не молодшає з віком, це викликає смуток і непримирення.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дало нам змогу виявити мовні конструкції, що описують ставлення до власного тіла членів родини. Так, визначеними категоріями позитивної модальності стали: відповідальність, активність, спорт, витривалість, повага, догляд. До негативних можемо віднести втому, неповагу, біль, напругу, вразливість, невічність.

На якісному рівні було виявлено, що саме поняття «мовна свідомість тілесного Я» перебуває в зоні передсвідомості. Про тіло говорити неприйнятно або воно сприймається як данність. Досліджуванам складно було дібрати потрібні епітети для опису не через брак словникового запасу, а через «закритість» цієї теми для обговорення.

Таким чином, у подальших наших дослідженнях вважаємо за необхідне використати отримані результати під час розробки розвивальної програми, адже гармонізація відносин з тілесним Я лежить через усвідомлення цих відносин, що виявилось досить складним для досліджуваних.

Література:

1. Бэндлер Р., Гриндер Д. Структура магии. В 2-х томах. Т.1 Книга о языке и психотерапии. Санкт-Петербург : Прайм-Евроснак, 2004. 480 с.
2. Гуссерль Э. Феноменология. *Логос*. 1991. № 1. С. 12–21.
3. Дилтс Р. Фокусы языка. Изменение убеждений с помощью НЛП. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 256 с.
4. Каліна Н.Ф. Психотерапія : підручник. Київ : «Академвидав», 2010. 280 с.
5. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. Доклад на Римском Конгрессе, прочитанный в Институте психологии Римского Университета 26 и 27 сентября 1953 года. Москва : Гнозис, 1995. 19 2с.
6. Лурия А.Р. Язык и сознание / Под ред. Е.Д. Хомской. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1979. 320 с.
7. О'Коннор Д. Введение в нейролингвистическое программирование: новейшая психология личного мастерства / Д. О'Коннор, Д. Сеймор; пер. с англ. Бродского А.Б. Челябинск : Версия, 1997. 285 с.
8. Прехтль П. Введение в феноменологию Гуссерля. Томск : «Водолей», 1999. 96 с.
9. Хомский Н. Язык и мышление. Москва : МГУ, 1972. 123 с.
10. Хомуленко Т.Б. Психотехнології саморегуляції тілесного. Харків : «Діса плюс», 2017. 44 с.

Turkova D. M. Language consciousness of bodily-self

In the article speaking is analyzing as a source of additional information about the reality of mental personality. There is mentioned for known to the scientific community approaches the analyze of language constructs such as: phenomenological approach, structural psychoanalysis, neuro-linguistic programming. Mentioned the phenomenological psychology by E. Husserl meaning is a systematic study of the types and forms of intentional experiences, as well as reduction of their structures to the original intentions and thus the study of the

nature of mental and emotional life achievement. For the basic method of data collection used testing method "The bodily-self Verbalization" by T.B. Khomulenko, which studying psychosomatic competence. By definition techniques of the author, psychosomatic competence (PSC) is a system of cognitive abilities solid of bodily-self component that is related to the adoption of a body, as part of the whole organism and makes possible effect of self-regulation based on experience with the use of internal dialogue with bodily-self. The ontogenesis of bodily-self corresponds stages of mental development and set of cognitive and emotional components of bodily-self form appropriate level of competence psychosomatic personality. Using cluster analysis detected the basic language constructs physical description bodily-self of family members. In the article serves to structure their own body attitudes of family members. Also served a qualitative analysis of the statements of family members to their body. Revealed that the structure stevlen father, mother and child, adolescent emotional differ in color. A harmonious relationship turned out to teenagers, mostly girls. The presence of emotional trauma in the mother's bodily sense had been found. To experience the typical father turned extinction awareness of physicality. In this work, we proceed from the position that the transmission is associated with thinking, but thinking also in turn reflects a certain view of the world of person, his (or her) mental activity that is displayed outside of language constructs that are subject to interpretation by psychologist.

Key words: *language consciousness, verbal-semantic construct of bodily-self consciousness, psychosomatic competence, bodily-self, bodily-self's verbalization.*